

Bijlagen

Digitaal vervlochten, maar ook verbonden?

De toekomst van sociale cohesie in het licht van digitalisering, ongelijkheden en individualisering

Erik de Bakker
Lonneke van Kampen
Rudy van Belkom

Inhoud

A	Deelnemers expertworkshop.....	3
B	Longlist digitale ontwikkelingen	4
C	Tussentijdse resultaten eerste workshop	5
D	Input resultaten in tweede workshop.....	6

A Deelnemers expertworkshop

De volgende deskundigen namen deel aan de scenarioworkshop voor experts die plaatsvond op 23 en 24 november 2023:

- Ron Roozendaal: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), directeur Digitale Samenleving.
- Eva de Valk: ministerie van BZK, senior beleidsmedewerker Digitale Inclusie.
- David van den Berg: Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), senior beleidsadviseur Digitale Samenleving.
- Eefje Op den Buysch: gemeente Eindhoven, strategic information officer.
- Lonneke van Sleuwen: Belastingdienst, directeur concerndirectie Innovatie en Strategie.
- Marit de Jong: Rathenau Instituut, onderzoeker Digitale Samenleving.
- Haroon Sheikh: Vrije Universiteit Amsterdam, professor Strategic Governance of Global Technologies.
- René Corbijn: NLdigital, hoofd Beleid en Public Affairs.
- David Graus: Randstad, lead data scientist.
- Dasha Simons: IBM, managing consultant AI ethics.
- Sander van der Waal: Waag Futurelab, onderzoeksdirecteur.
- Daniël Tijink: ECP (Platform voor de InformatieSamenleving), MT-lid Zorg, Strategie en Ethiek.
- Eugenie Zwanenburg: Kennisnet, domeinmanager Onderzoek, Ethiek en Innovatie.
- Wietske Kamsma: Alliantie Digitaal Samenleven, programmamanager.

B Longlist digitale ontwikkelingen

Voorafgaand aan de workshops heeft Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT) in samenspraak met het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) bepaald wat de belangrijkste digitale trends en ontwikkelingen zijn in relatie tot digitale (on)gelijkheid. Dit heeft geleid tot de longlist hierna, die tijdens de eerste workshop aan de deelnemende burgers is voorgelegd. Daaruit moesten zij zes trends kiezen waarvan zij een grote impact verwachtten.

- verdere inzet algoritmen bij fraudedetectie;
- korting in ruil voor delen persoonlijke data (bv. bij verzekeringen);
- toename inzet van op artificiële intelligentie (AI) gebaseerde selectietools bij sollicitaties;
- gezichtsherkenning voor inloggen (bv. bij onlinetentamens);
- voorspellen van crimineel gedrag door monitoring en data-analyses;
- gratis toegang tot het internet voor alle huishoudens in Nederland;
- gratis servicepunten voor mensen die minder digitaal vaardig zijn;
- opkomst digitale burgerberaden en online burgerparticipatie;
- meer aandacht voor digitaal burgerschap in het onderwijs;
- verbod op smartphones in het klaslokaal;
- verdere digitalisering van dienstverlening overheidsorganisaties;
- grootschalige verspreiding desinformatie;
- toename apps en *wearables* om gezondheid zelf te monitoren;
- invoering robotrechters in de rechtspraak;
- beperkte digitale kennis en vaardigheden politici en ambtenaren;
- doorontwikkeling digitaal onderwijs en onderwijs op afstand;
- belasting voor gebruikers van sociale media;
- toename internetfraude en oplichting (*phishing*);
- opkomst spraakgestuurde virtuele assistenten;
- monitoring van personeel tijdens thuiswerken;
- groei aantal 'klikwerkers' voor trainen van AI-systemen;
- automatisering van banen van theoretisch opgeleide burgers;
- invoering van een sociaalkredietsysteem;
- toename zelfbeschikking over data (o.a. via datakluisen);
- ontwikkeling publieke alternatieven voor platforms van Big Tech.

De selectie werd gemaakt door de impact/scope-matrix toe te passen.

C Tussentijdse resultaten eerste workshop

Met behulp van impact/scope-matrixen en implicatiebomen werden in de burgerworkshop twaalf tegenstellingen geïdentificeerd:

- toegankelijkheid versus ontoegankelijkheid;
- nabijheid versus afstand;
- efficiëntie versus complexiteit;
- keuzevrijheid versus verplichting;
- eigenaarschap versus overrompeling;
- individualisme versus collectiviteit;
- kansengelijkheid versus kansongelijkheid;
- vertrouwen in tech versus wantrouwen jegens tech;
- vermenselijking versus ontmenselijking;
- decentralisatie versus centralisatie;
- Big Tech versus Big Brother;
- empowerment versus controle.

Uit deze tegenstellingen werden de volgende vier drivers afgeleid:

- publieke digitale infrastructuur;
- zelfbeschikking over eigen data;
- complexiteit van digitale systemen;
- data als controlemiddel.

D Input resultaten in tweede workshop

De vier drivers die uit de eerste workshop – met burgers – naar voren kwamen (zie bijlage C) werden in de tweede workshop – met experts – uitgediept en verfijnd tot een set van vijf drivers (zie § 6.2). Deze vijf drivers vormden de grondslag voor de scenario's die de experts ontwikkelden. We geven hier de methodische stappen weer die we in de workshop met de experts hebben doorlopen, in chronologische volgorde.

Eerste sessie (middag):

- Uitwerken impact/scope-matrix: trends op assen plaatsen en selecteren. De selectie van de experts is vervolgens vergeleken met de trendselectie van de burgers.
- Verfijnen en verdiepen drivers: we hebben de drivers uit de burgerworkshop getoond aan de experts en gevraagd of deze volledig waren. De experts hebben de geselecteerde trends gebruikt om de drivers te toetsen en waar nodig aan te passen of aan te vullen.

Tweede sessie (ochtend):

- Met behulp van de verfijnde drivers hebben de experts aangegeven hoeveel effect deze drivers zullen hebben in verschillende situaties. Vervolgens gingen ze in drie groepjes uiteen. Elk groepje ging aan de slag met een bepaalde combinatie van drivers (een specifieke situatie) om deze uit te werken en na te denken over best- en worstcasescenario's.
- Voor elk scenario hebben de experts nagedacht over wat de overheid in haar beleid moet doen om ongewenste elementen in het scenario tegen te gaan en positieve ontwikkelingen te bevorderen.

Uiteindelijk leidde de exercitie tot vier toekomstbeelden: een van de groepjes had namelijk niet één maar twee scenario's uitgewerkt. De vier naamloze scenario's uit de expertworkshop bleken een grote overlap te hebben met de vier scenario's uit de eerste workshop.